

FILOZÓFIÁRÓL, IGAZSÁGRÓL ÉS IGAZSÁGOSSÁGRÓL – RORTY KAPCSÁN

NYÍRÓ MIKLÓS

Richard Rorty önéletrajzi írásában ezt olvashatjuk: „abban a tudatban nőttem fel, hogy minden rendes ember, ha nem is trockista, legalább szocialista. [...] a szegény embereket [ugyanis] mindaddig elnyomják, amíg a kapitalizmust le nem győzik. [...] Így aztán – írja Rorty – 12 évesen már abban láttam az emberi lét értelmét, hogy életünket a társadalmi igazságtalanság elleni harcnak szenteljük.”¹ Az érett Rorty persze már elismeri, hogy „a jóléti államkapitalizmus a legjobb, amit remélhetünk”.² Ami viszont változatlanul, mindvégig áthatja munkásságát, az a társadalmi igazságosság iránti mély elkötelezettsége.

Sokan, mint például Habermas, Rorty neopragmatista munkásságában olyan filozófiai programot látnak, mely le kíván számolni minden filozófiával. Úgy tűnik, számos mozzanat alátámasztja az effajta vélekedést. A pragmatizmus védelme kapcsán valóban, Rorty is hivatkozik bizonyos „anti-filozófiai” magatartásra, mondván: „annak, hogy a dolgokat összefüggésben lássuk, az a legjobb módja, ha a platonisták és a pozitivisták közti vitáktól távol tartjuk magunkat”.³ *Philosophy and the Mirror of Nature* című főművében maga Rorty jövendőli meg – ott még egyetértően, később azonban már finomítva retorikáján – „a filozófia halálát”.⁴ Másutt e művet olyan „filozófiai terápiának” nevezi, amely „lehetetlenné teszi számos hagyományos filozófiai probléma megfogalmazását”,⁵ Németországban pedig a kötet egyenesen a következő alcímmel jelent meg: *Eine Kritik der Philosophie*.⁶ Ám ezen túlmenően is, nézeteit összefoglaló módon talán antagonizmusai jellemzik a leginkább: Rorty hangsúlyozottan anti-metafizikus, anti-episztemologista, anti-fundacionalista, anti-essencia-

¹ Rorty, Richard: 'Trockij és a vad orchideák'. In. uő. *Filozófia és társadalmi remény*, L'Harmattan, Budapest 2007. 36.

² Uo. 49.

³ Rorty, Richard: *Consequences of Pragmatism*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1982. xvii.

⁴ Rorty, Richard: *Philosophy and the Mirror of Nature*. Blackwell, Oxford (UK) – Cambridge (USA) 1996.

⁵ Rorty, Richard: 'Világ – szubsztancia vagy lényeg nélkül'. In. *Filozófia és társadalmi remény*, 101.

⁶ Vö. Brandom, Robert (szerk.): *Rorty and his Critics*. Blackwell, Malden (USA) – Oxford (UK) 2000. 53. o. 15. j.

lista, anti-representacionalista, anti-szcientista, stb. gondolkodóként lép fel. Találónak tűnhetnek tehát Habermas szavai, aki szerint Rorty ezen általános elhatárolódásai közepette „az az egyedüli, [számára] fennmaradó lehetőség, hogy dramatizálja a búcsút, melyet általában a filozófiának mond.”⁷

Nem kétséges: Rorty – szinte heideggeri radikalitással mozgósított – kvázi-heideggeriánus destruktív programja nemigen hagy érintetlenül egyetlen hagyományos filozófiai toposzt sem. Ám az sem kevésbé kétséges, hogy mindezen konceptuális destruktív energia *nem* valamiféle fundamentál-filozófia, vagy akár poszt-filozófiai *szabadgondolkodás* szolgálatában áll. Nagyon is jogosan látják tehát benne a „filozófia halálát”, *amennyiben* filozófián a Platóntól a 20. század fordulójáig és tovább ívelő, önmagát valamiféle szupertudományként értő hagyomány valamely változatát, vagy akár bármiféle univerzális, feltétlen, időtől, tértől és esetlegességtől mentes instancia védelmezését értik.

Rorty ugyanis kifejezetten tagadja a racionalitás általa bevettnek tekintett három fő előfeltevését: hogy egyetemes lenne az igazság utáni vágy; hogy az igazság a valóság valamiféle tükrözésében, reprezentációjában, annak való valamiféle megfelelésben állna; s hogy e valóságnak valamiféle belső természet volna tulajdonítható.⁸ Ezekben ugyanis, ahogyan az embert kiténtető ész eszméjében egyáltalán, az Isteni Megváltó szekuláris maradványát, az emberi felvilágosodás kiteljesítésének akadályát képező valamiféle Megváltó Igazság látens eszméjét ismeri fel. „Olyan sündisznó vagyok – írja –, akinek valójában egyetlen eszméje van: szükségét látom annak, hogy túllépjünk a reprezentacionalizmuson, s ezáltal egy olyan intellektuális világba jussunk, amelyben az emberi lények csakis egymásnak tartoznak felelősséggel.”⁹ Rorty destruktív filozófiai programja tehát a *dedivinizáció* előrehaladó, egyre kiterjedtebb megvalósítását célozza: az észnek nevezett emberi képességben és a vele társított hallgatólagos vagy kifejezett előfeltevésekben olyan teológiai maradványt, azaz akár külső, akár belső nem-emberi hatalmaknak való felelősséggel tartozást, s így emberi megalázkodást lát, amely elhomályosítja, sőt útjában áll annak, ami a legkívánatosabb: ez pedig az ember önmagába és csakis önmagába vetett bizodalma, s az a fajta felelősség, amely kiteljesedő önmagára hagyatkozásában rejlik. Az afféle „hatalom-imádatot, mely – mint olvashatjuk – abban az eszmében rejlik, miszerint létezik egy »észnek« nevezett hatalom, mely segítségünkre jön majd, ha követjük Szókratész példáját és világossá tesszük a definíciókat és premisszákat” – magunk mögött kellene

⁷ Habermas, Jürgen: 'Rorty, Richard's Pragmatic Turn'. In. *Rorty and his Critics*, 33.

⁸ Vö. Rorty, Richard: 'Universality and Truth'. In. *Rorty and his Critics*, 1.

⁹ Rorty, Richard: *The Decline of Redemptive Truth and the Rise of a Literary Culture*. <http://olincenter.uchicago.edu/pdf/rorty.pdf>, 2.

hagynunk.¹⁰ Következésképpen az emberek egymás iránti felelősségét és az ún. valóságot egyetlen „önigazoló, önmagának elégséges szinoptikus vízióban” összegezni célzó filozófia törekvésével, Szókratész és Platón ezen évezredes örökségével szemben Rorty ugyancsak mélységesen gyanakvó.¹¹ Ifjúsága ezen ideálját végső soron olyan „intellektuális sznobizmusnak” bélyegzi, amely a történelem esetlegességéhez felnövő, saját történelmét illetően is immár felvilágosodott, érett és felelős világpolgár szemében lepleződik le. „A lehető legalapvetőbb intellektuális probléma” ugyanis Rorty szerint még csak részben sem kognitív, megismerési probléma, hanem – mint írja – „a demokrácia versus totalitarizmus kérdés.”¹² Ezt a kérdést márpedig nem az ember veleszületett racionalitása vagy az azzal való visszaélés dönti el. „Nem azért viseltetünk tisztelettel egymás iránt, mert racionálisak vagyunk – hangsúlyozza Rorty. A »racionális« a mi kultúránkban inkább ama magatartásunk egyik megnevezése, hogy hallgatunk a másik oldalra – hogy beszélgetőtársaink többségéhez illő tisztelettel fordulunk. Nem létezik az »észnek« nevezett képesség, mely [...] (azt mondaná [...] a nácinak, hogy hallgasson a zsidóra). Sokkal inkább társadalmi erények léteznek, melyeket »szívélységnek«, »becsületességnek«, »mások iránti tiszteletnek«, »türelemnek« és hasonlóknak hívnak.”¹³

Rorty pályafutásának középponti eseménye az a fordulat, amely mellett a már sikeres analitikus filozófus dönt, hogy James és Dewey örökségét újítsa meg. E pragmatista fordulat középpontjában az igazságosság fogalma áll, s aminek ez az újraértelmezését követeli, az az igazság és a vele rokon hagyományos fogalmak családfájának egésze. A tét eközben „a szolidaritás felmagasztalása az objektivitással szemben”, vagyis az – Habermas szavaival élve –, hogy „a valósággal való kapcsolatba kerülést» az emberi közösséggel való kapcsolatba kerülés» terminusaira kell lefordítani.”¹⁴ Ez a filozófia Rorty-féle újraorientálásának, vagyis ama programnak a kulcsmozzanata, mely a demokrácia ügyét a legfőbb intellektuális kihívásnak tekinti.

Az eljárás tehát, mellyel a filozófia ezen új feladata véghezvihető: a fordítás. Az efféle filozófiai „destrukció” azonban a jelzett anti-realista és anti-mentalista keretek közt nem lehet arra hivatott, hogy az alapokra történő visszavezetésként helyet teremtsen a konstrukció számára. Ilyen alapok ugyanis itt nem léteznek. A „destrukció” ezért a redeskripció, vagyis egy olyan újraleírás formáját ölti, mely a konstruálás révén destruál. Az újraleírás

¹⁰ Rorty, Richard: 'Universality and Truth'. In: *Rorty and his Critics*, 30. 67. j.

¹¹ Rorty, Richard: 'Trockij és a vad orchideák'. In.: *Filozófia és társadalmi remény*, 51.

¹² Rorty, Richard: *Heideggerről és másokról*. Jelenkor, Pécs, 1997. 31.

¹³ Rorty, Richard: 'Responos to Jürgen Habermas'. In: *Rorty and his Critics*, 62.

¹⁴ Idézi Rorty, uo., 56.

elkerülni igyekszik annak termékletlenségét, hogy az örökölt problémákat saját szótárukban megfogalmazott érvekkel igyekezzen megoldani, s helyett inkább arra törekszik, hogy újraleírásukkal feloldja azokat.

Mármost ha sorra vesszük a racionalitás fentebb említett három előfeltevését, ahogyan azok Rorty újraleírásaiban jelennek meg, a következőket látjuk. Azzal, hogy Rorty a valóságtól elvitatott belső természet tételét hangoztatja, távolról sem tagadja a valóság létezését. Inkább arról van szó, hogy e valóság – a „nyelvi fordulat” szellemének megfelelően – semmilyen leírásfüggetlen módon nem hozzáférhető a számunkra. A „realitással való kapcsolatunk” kizárólag kauzális Rorty szerint, a világot illető vélekedéseink pedig – beleértve a természettudományok nyújtotta leírásokat is – semmilyen értelemben sem annak reprezentációi, miként vannak a dolgok önmagukban.

Ennek megfelelően a tudományos kutatás, miután lelepleződik a valamely nálunk nagyobb hatalom kifürkészésére jogot formáló, kitüntetettségi igénye, megszűnik valamely Megváltó Igazság lehetséges forrásának lenni. Mármost Rorty nézeteinek e következményén sokan megütköznek – kiváltképp a tudomány gyakorlati és elméleti képviselői közül –, noha itt távolról sem valamiféle tudományellenes kulturális egyoldalúság munkál. Rorty kritikája sokkal inkább a tudomány önmagáról alkotott képét veszi célba. Nem vitatja, hogy a tudomány kiváltképp sikeres az előrejelzés és az uralás tekintetében. E sikerét azonban nem annyira a „módszernek”, mint inkább a tudományok által hasznosított, e gyakorlatokat illetően sikeresebb szótárnak, valamint a tudományos eljárást jellemző, abban megtestesülő erényeknek (mint pl. az őszinteség, a tolerancia vagy a bizalom) tudja be. Mint a racionális együttműködés egyik példaszerű modelljét, Rorty kiváltképp nagyra tartja a tudományos gyakorlatot. Mivel azonban a gyakorlati célok meghatározásához sem a tudomány eredményei-nek, sem pedig a tudományos probléma-megoldásnak nincs sok köze, nagyon is elvitatja a tudomány szerepét mind a szűkebb értelemben vett politika terén, mind pedig az egyéni törekvések meghatározása tekintetében.¹⁵

A világról adott leírásaink tehát nem megismerésének termékei, hanem inkább eszközök, mégpedig „költői” eszközök ahhoz, hogy megbirkózzunk környezetünkkel. E leírásaink ugyancsak kauzálisan kiváltott vélekedések, melyeket – éppen ezért – csakis használatuk szintén leírás-függő sikere vagy kudarca, azaz más leírások igazolhatnak vagy cáfolhatnak, nem pedig valamiféle „adottság”. Az adottság fogalma az önmagukban vett dolgok belső természetét és az annak megfelelő, kitüntetett hozzáférési módot hirdető különböző tanításoknak, végső soron a platonizmusnak az évezredek

¹⁵ Vö. pl. 'The Decline of Redemptive Truth and the Rise of a Literary Culture'.

mitoszai közé tartozik. A modern tudományoktól megtanult leckének, vagyis a naturalizmusnak a következetes végigvitele ugyanis „összeegyeztethetetlen a valóság olyan kép[ével], mely autoritatív [lehetne] reprezentációink helyességét illetően” – amint azt Brandom is hangsúlyozza.¹⁶

A vitális elem, melyben a valóság ilyen fogalma alapján intellektuális és gyakorlati ágensként egyaránt találjuk magunkat, a dolgok nyelvi leírásai által alkotott kontextualitás eleme. Ez azonban azt is jelenti, hogy végső adottságok híján az egyetlen tekintélyként, mely elfogadható lehet a számunkra, az emberek közti egyetértés jöhet csak számításba. Ezzel az „objektivitás” fogalma az interszubjektív keretein belül határozódik meg, ahogyan az „igazság” fogalma is az igazolásban és igazolódásban nyeri el értelmét. Mivel e feltételek mellett nem lehet nem-körkörösén érvelni egyetlen ún. igazság mellett sem, e nézeteiért Rortyt hamar utolérte a relativizmus vádja. Ezt azonban ő így háritja el: „A relativizmustól való félelem számomra attól való félelemnek tűnik, hogy semmi sem létezik a világegyetemben, amibe kapaszkodhatnánk, kivéve egymást.”¹⁷

Azok, akik idegenkednek a kontextualizmustól és a relativizmustól, valamiféle feltétlenség után sóvárognak. Azért hivatkoznak eközben az igazság fogalmára, mert abban valóban rejlik valami megfoghatatlanul feltétlen. Egy helyütt maga Rorty is a vágy Lacan által leírt „lehetetlen, meghatározhatatlan, fenséges tárgyai” közé sorolja azt.¹⁸ Ám ahogyan az ilyen tárgyakra irányuló vágyat, úgy a feltétlenség utáni sóvárgást is „egészségtelennek” ítéli, „mert a feltétlenség ára a gyakorlat számára való irrelevancia”.¹⁹ Az igazság felismerhetetlen, az igazolás viszont felismerhető. Soha nem lehetünk bizonyosak valamely vélekedés igazságában, viszont lehetőségünk van bizonyosságot szerezni arról, mindenki egyetért-e azzal, hogy valamely vélekedést fenn kell-e tartanunk. És bár az igazolás nem túlzottan magasztos, csupán csak szép, felismerhetősége révén gyakorlati jelentőségre tesz szert. A jövő beláthatatlanságának fényében azt kell mondanunk tehát, hogy valamely nézet lehet ugyan igazolt, ám nem lehet igaz. Az igazolás és igazság különbsége ugyanis arra a különbségre vezethető vissza, amely a múltbeli közönségek és a mindig beláthatatlan jövőbeni közönségek előtti igazolás közt áll fenn.

Rorty egyenesen azt vallja, hogy „Ha ügyelünk a szabadságra, azzal az igazság magától elintéződik.”²⁰ Így érvel: ha az emberek félelem nélkül

¹⁶ Brandom, Robert: 'Introduction'. In. *Rorty and his Critics* xv.

¹⁷ Rorty, Richard: 'Respon to Jürgen Habermas'. In. *Rorty and his Critics* 62.

¹⁸ Rorty, Richard: 'Universality and Truth'. In. *Rorty and his Critics* 2.

¹⁹ Uo.

²⁰ Pl. Rorty, Richard: 'Respon to James Conant'. In. *Rorty and his Critics* 347.

elmondhatják, hogyan vélekednek, akkor önmaguk mások előtti igazolása egybe esik majd a dolgok tisztázásával. Mivel azonban e tisztázáshoz nincs egyéb mód az igazoláson túl – miként fogalmaz –: „az Igazság mint önmagában-vett-cél elesik”.²¹ A szabadság ennyiben fontosabb az igazságnál, s a pragmatizmus a maga igazságfogalmával, mely elvitatja annak valóságát tükröző mivoltát, egy még általánosabb anti-autoritáriánus mozgalomba illeszkedik. Ez a demokratizálás mozgalma, mely arra alapoz, hogy ha ügyelünk az alapvető demokratikus intézményekre, akkor az igazság dolga magától elintéződik.²²

Ám hogyan értsük azt, hogy – mint fentebb említettük – Rorty tagadja a racionalitás általa bevettnek tekintett első előfeltevését is, mely szerint valamennyi ember vágyik az igazságra? Ha tekintetbe vesszük az igazolás és igazság fenti megkülönböztetését (mely tehát a múltbeli közösségek és a beláthatatlan jövőbeni közösségek előtti igazolás különbségére vezethető vissza), e kérdés kapcsán a legkényesebb ponthoz érkeünk. Noha Rorty megközelítésében, ahogyan a demokrácia ügye szempontjából is, nagyon is kívánatos volna, hogy minden ember vágyjon vélekedéseinek nem pusztán valamely közösség, hanem a beláthatatlan jövőbeni közösségek előtti igazolására, ténylegesen nem ez a helyzet, s csak igen kevés ember kivétel ez utóbbi megállapítás alól. Az ugyan mindenki számára kívánatos, hogy nézeteit igazolva lássa mások, még ha nem is mindenki által, arra azonban csak meglehetősen kevesen vágnak, hogy nézeteiket bármikor és bármilyen közösség előtt is igazolva lássák. E két vágy közti különbség két eltérő típusú közösség tagjainak a jellemzője. Az egyik egy exkluzivista, kizáró módon szerveződő közösség, melynek tagjai arra büszkék, hogy különböznek másoktól, a másik azonban egy utópikus, inkluzivista, befogadó módon szerveződő közösség, mely „inkább büszke az általa üdvözölt különféle emberekre, mintsem a határozottságra, mellyel az idegeneket távol tartja”.²³

Mármost a tényt, hogy nem mindenki vágyik az igazságra, s ténylegesen az emberi közösségek többsége exkluzivista, Rorty messzemenően elismeri. Éppen ebben rejlik az egyik legfontosabb újszerűség, mely a demokráciára vonatkozó nézeteiben rejlik. Ő ugyanis úgy védelmezi a demokratikus eszmét, hogy azt nem hozza lényegi összefüggésbe a racionalitás semmilyen univerzalista fogalmával. Épp ellenkezőleg: ez utóbbi teljes mellőzését a demokrácia jövője szempontjából a lehető legkívánatosabbnak tartja. Hiszen annak a feladatnak, amely az exkluzivista magatartás inkluzivista magatar-

²¹ Uo.

²² Vö. Rorty, Richard: 'Respons to Jürgen Habermas'. In. *Rorty and his Critics* 62.

²³ Rorty, Richard: 'Universality and Truth'. In. *Rorty and his Critics* 1.

tásba való átfordításában rejlik, az univerzalizmus csak kerékkötője. Sokkal inkább hivatott e feladatra minden olyan eszköz, amely képes felébreszteni az emberekből az együttérzést, a szolidaritást.

Ezt szolgálja az a fajta filozófia is, melyet Rorty művel, s amely az ember és világa megismerése helyett immár önmagunk megváltoztatásának eszközeként érti magát. Az ilyen filozófia „módszer[e] az [ugyanis – írja Rorty –], hogy rengeteg dolgot új utakon újra leírunk, míg egy olyan nyelvi viselkedési mintát alkotunk meg, amely a felnövekvő nemzedékkel elfogadtatja magát, ezáltal arra készíti őket, hogy a nem-nyelvi viselkedés megfelelő új formáit keressék, például [...] új társadalmi intézmények elfogadását.”²⁴ E funkciójában „a filozófia, amíg csak kulturális változás lesz, létezni fog” – hangsúlyozza, helyesbítve saját korábbi jövendöléseit.²⁵

Szemben azokkal tehát, akik Rorty pragmatista fordulatából a filozófia halálát olvassák ki, joggal látják egyesek úgy – köztük Robert Brandom –, hogy itt „a filozófia életbevágóan fontos küldetése”²⁶, a jelen helyzetben betöltendő „abszolút kritikus kulturális szerepe”²⁷ teljesül be. Azáltal ugyanis, hogy az újraleírást állítja a középpontba, e filozófia „legmélyebb babonáitól szabadítja meg az emberiséget” – írja Brandom –, s filozófiai eszközökkel kívánja „előidézni a felvilágosodás projektjének következő fázisát az emberi kultúra átalakítása számára”.²⁸

Az igazságosság kívánalma tehát kezdettől végig Rorty gondolkodásának középpontjában áll. E fogalmat ugyanakkor sem metafizikai, sem ontológiai, sem morálfilozófiai vagy értékelméleti, egyáltalában semmiféle – hagyományos értelemben – „filozófiai” megfontolás nem övezi Rortynál! Az igazságosságnak nincsenek alapjai sem a rajtunk kívüli valóságban, sem az ember belső természetében. Mi több, nem lehet nem-körkörösén érvelni mellette. Sokkal inkább van szó arról, hogy az igazságosság kívánalma mögött egy történetileg esetleges fenomén rejlik, Rorty szavaival „azon belátás fokozatos terjedése, hogy mások fájdalma igenis számít, tekintet nélkül arra, vajon ugyanazon családhoz, törzshöz, színhez, valláshoz, nemzethez vagy értelmi színvonalhoz tartozik-e az illető, mint mi.”²⁹

²⁴ Rorty, Richard: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Jelenkor, Pécs 1994. 23-24.

²⁵ Rorty, Richard: 'Responso to Michael Williams'. In. *Rorty and his Critics* 218.

²⁶ Brandom, Robert: 'Introduction'. In. *Rorty and his Critics* xii.

²⁷ Uo., x.

²⁸ Uo., xv.

²⁹ Rorty, Richard: 'Trockij és a vad orchideák'. In. *Filozófia és társadalmi remény* 45.